

Т.Г.СЫРАЕЖКА

Рэспубліка Беларусь, Мінск, МДЛУ

ЭСТЭТЫКА ТЭАТРА АБСУРДУ Ў П'ЕСАХ ТОМАСА БЕРНХАРДА

У грэчаскай філасофіі паняцце «абсурд» выступала як эстэтычная катэгорыя, супрацьлеглая катэгорыям прыгожага і высокага, азначала адмаўленне лагічнага мыслення. У XX ст. такі падыход знайшоў сваіх прыхільнікаў сярод прадстаўнікоў постструктуралісцкай крытыкі франкфуртскай школы (Макс Хокраймер, Тэадор Адорна, Вальтэр Бенямін), якія негатыўна ставіліся да рацыянальнага адлюстравання рэальнасці і лічылі, што культуру абсурду трэба разумець як феномен экзістэнцыяльнага перажывання канца свету, які ўзнікае ў перыяд гістарычнага крызісу.

Своеасаблівы падыход прадстаўнікоў гэтай тэорыі да мастацтва падкрэслівае Адорна ў сваім трактаце «Эстэтычная тэорыя»: «Не ўсялякае мастацтва здольнае да канца аслабання і індывідуалізаваць свой матэрыял, а толькі сапраўды вольнае ад дагаматычных канонаў» [1,23]. Норберт Леннартц у кнізе «Абсурднасць да з'яўлення тэатра абсурду» даказвае, што такія творы выходзяць за рамкі традыцыйнай жанравай сістэмы і адзначаны эсхаталагічным светабачаннем і стылёвымі мутацыямі. Пры гэтым «у п'есе абсурду ўвасабляецца ўніверсальная драма бессэнсоўнага існавання, пераглядаецца ўвесь традыцыйны тэатральны «рэквізіт» (паэтыка, сродкі традыцыйнай драмы), змяняюцца неад'емныя першаэлементы – дзеянне, характары, дыялог» [2,134].

Тэатр абсурду атрымаў таксама назву «тэатра насмешкі» або «антытэатра»: ён прынцыпова аспрэчвае натуралізм, рэалізм і літаратурны тэкст і лічыцца папярэднікам і натхняльнікам тэатра постмадэрнісцкага. Але бяссэнсіца ў такіх п'есах – «гэта не проста блазнаванне, гэта парадаксальны спосаб спасціжэння свету, яго асваенне, часам сатырычнае. Каб зразумець складаную з'яву, яе раскладаюць на простыя, прымітыўныя састаўныя з дапамогай прыёму «адчужэння»: для аспрэчвання недарэчнасці яе даводзяць да абсурду» [2,135].

Выдатныя прыклады гэтых тэндэнцый можна знайсці не толькі ў творах прызнаных класікаў тэатра абсурду (Э.Іанеска, С.Бекет, Ж.Жэнэ, С.Мрожак,

Т.Стопард і інш.), але і ў п'есах сусветна вядомага аўстрыйскага драматурга-нонканфарміста Томаса Бернхарда (1931 – 1989 гг.).

Тэатр стаўся не толькі яго прафесіяй, але і жыццёвай парадыгмай, эксцэнтрычная гульня сэнсаў у яго творах шакіруе і агаломшвае. Яго адносіны да радзімы парадаксальныя: з аднаго боку, ён захапляецца яе культурай, з другога – лічыць Аўстрыю сімвалам адсталасці, распада, сацыяльнай несправядлівасці, краінай, дзе да ўлады зноў могуць прыйсці папрафашысцку настроеныя палітыкі. Гратэская бязлітаснасць, з якой Бернхард выкрывае пошласць сучаснай урбаністычнай культуры ў яе бессэнсоўнасці, духоўнай непрадуктыўнасці, «забаўляльнасці», з яе мілітарысцкімі настроямі, прагай да ўлады і абьякавасцю да асобы знайшла сваё адлюстраванне ў абсурдысцкіх драмах «Прэзідэнт» («Der Präsident», 1975), «Знакамітыя» («Die Berühmten», 1976) «Мінеці» («Minetti», 1976) і інш.

Для Бернхарда характэрны матыў няўпэўненасці ў лёсе ўсёй краіны і, праз гэта, ва ўласным лёсе, што знаходзіць сваё адлюстраванне ў абсурдыскай традыцыі дэперсаналізацыі – дэфармацыі чалавечых характараў у бок іх абязлічвання. Абязлічванне адбываецца праз замену імёнаў на назву прафесіі: у п'есе «Прэзідэнт» фігурыруюць абстрактныя Прэзідэнт, Акцёрка, Масажыст, Палкоўнік, Афіцыянт – і кожны ўяўляе сабой квінтэсенцыю якасцей, што лічацца тыповымі для яго месца ў грамадстве. Толькі пакаёўка жонкі прэзідэнта мае імя – «фраў Фреліх» («Радасная»), якое стварае жорсткі кантраст з яе сутнасцю: фраў Фреліх з'яўляецца самым прыніжаным, пакорліва-маўклівым персанажам, і, адначасова, нейкім містычным фонам усяго дзеяння.

Адэкватная камунікацыя ў такіх ўмовах немагчымая, усе ніякава ставяцца адзін да аднаго, а выбар не абмяркоўваецца – ён ужо зададзены з дапамогай замяніўшых імёны «вызначэнняў».

Драма абсурду наогул адметная тым, што ў ёй дамінуе маналог (а дыялог, калі і прысутнічае, то мае замаруджаны характар, часам губляе сэнс). Сам маналог звычайна таўталагічны, банальны, але можа ўраджаць «нейкай дзіўнай экспрэсіяй» [2,134]. Нямецкі культуролог Рудзігер Гёрнер падкрэслівае своеасаблівасць абсурднай мовы Томаса Бернхарда, якая пабудавана на маналогах з бясконцымі закальцаванымі паўторамі. У антымілітарыскай п'есе «Прэзідэнт» героі – Прэзідэнт і Прэзідэнтша, якія чакаюць чарговага тэракту, здзейсненага ўласным сынам – у канцы кожнай рэплікі нешта кажуць сваёй пакаёўке, гэтыя звароты і рытарычныя пытанні ствараюць своеасаблівы, амаль гіпнатычны рытм. Маналог гучыць, як белы верш ці музыкальна арганізаваная проза, напружанне расце, але доўгачаканай кульмінацыі ў выглядзе рэакцыі фраў Фреліх так і не адбываецца – драматург нібы заклікае кожнага глядача адрэагаваць пасвойму.

Томас Бернхард сцвярджае, што, калі жонцы прэзідэнта шкода не камандуючага, забітага «анархістамі», а сабачку, памершага пры гэтым «ад жаху», то менавіта такі падыход можа ў выніку прывесці да вайны ўсіх супраць усіх. Пры гэтым – хоць тэма смерці ў глабальным сэнсе і яе атрыбуты (разбурэнне, запусценне, ізаляцыя) таксама з’яўляюцца для Бернхарда нечым накшталт звычайных, будзённых рэчаў – пачынае аўтар не з магчымых вынікаў крызісу. Галоўная трагікамедыя нашага жыцця, па Бернхарду, заключаецца ў тым, што людзі не ў стане задумацца над прычынай свайго трагічнага існавання і нібы загіпнатызаваныя набліжаючыся да іх «цягніком смерці». Сціснутыя бяссэнсіцай, яны губляюць здольнасць да крэатыўнага мыслення, якое магло б іх выратаваць: «Мастакі з’яўляюцца сапраўднымі ахвярамі грамадства»; «мастак павінен быць адзін, адзін супраць усяго свету» [3,143] – кажа драматург у п’есе «Знакамітыя» (1976), дзе нараўне з людзьмі (музыкантамі і опернымі спевакамі) граюць «лялькі»-манекены. Гэты фарсавы элемент абумоўлены сцвярджаннем аўтара аб тым, што «мастацтва сёння – гэта нішто іншае, як гіганцкая эксплуатацыя грамадства»; «усе спяваюць і граюць як на канвееры» [3,126].

Сама п’еса – у згоднасці з тэзісам аб тым, што «у абсурдысцкай драме дзеянне як комплекс падзей можа быць звязана да мінімуму» [3,134] – амаль пазбаўлена сюжэта. Яна прасякнута эстэтыкай крайняга абсурду, якая ўвасабляецца ў тэксце праз характэрныя для драматурга «рубленыя» радкі і адсутнасць знакаў прыпынку:

Басіст

Хваравітая істота
і чым болей таленту

Тым больш татальнае яго знішчэнне [3,124].

Тэма супрацьстаяння мастака і грамадства працягваецца ў драме «Мінецці», дзе непрызнаны (ці забыты?) натоўпам стары акцёр ператвараецца, дзякуючы майстэрскай гульні з класікай і своеасаблівай інтэпрэтацыі рэальнасці, то ў шэкспіраўскага караля Ліра, то ў сябра драматурга, акцёра Б. Мінецці. Апошні прыём, дарэчы, гэта адна са шматлікіх асаблівасцяў творчасці Бернхарда: некаторыя дзеючыя асобы яго п’ес з’яўляюцца рэальнымі людзьмі – яго сучаснікамі ці нават знаёмымі. Магчыма, такім чынам аўтар імкнуўся дадаць тэксту аўтэнтычнасці, падкрэсліваючы адначасова вядомы тэзіс пра падабенства жыцця і тэатра.

Пры аналізе твораў аўстрыйскага драматурга Томаса Бернхарда, які вылучаецца нетрадыцыйным падыходам да любых – у тым ліку і абсурдысцкіх – традыцый, можна прыйсці да выніку, што дзіўнае, незвычайнае, адчужанае ў тэатры абсурду звязана з цалкам рэальнымі, істотнымі праблемамі XX стагоддзя. Аўтара хваляюць праблема самоты і непрыкаянасці чалавека ў гэтым свеце, малітарысцкая пагроза, камерцыялізацыя мастацтва і ўсеагульная няўпэўненасць у заўтрашнім дні.

Драма абсурду – з’ява сусветнай драматургіі, якая мае сваю адметную эстэтыку, эклектычную, спалучаючую элементы фантастычнай, умоўна-гротэскавай літаратуры з рафінаванымі і вытанчанымі інтэлектуальна-рацыянальнымі канструкцыямі. Яна ўжывае класічныя прыёмы нараўне з парадыйнымі карыкатурнымі формамі. Гэтыя рысы, выразна бачныя ў творчасці Бернхарда, былі паспяхова перанятыя і засвоеныя постмадэрнісцкімі драматургамі і адпавядаюць агульным характарыстыкам сённяшняй эксперыментальнай п’есы.

ЛІТАРАТУРА:

1. Буренина О. Абсурд и вокруг: Сб. статей / Отв. ред. О. Буренина. - М.: Языки славянской культуры, 2004. С. 7-72.
2. Васючэнка П. В. Сучасная беларуская драматургія: Дапаможнік для настаўнікаў / П. В. Васючэнка. – Мн.: Маст. Літаратура, 2000. – 158 с.
3. Bernhard T. Stücke 2 / Thomas Bernhard. – Frankfurt am Mein: Suhrkamp Verl., 1988. – 340 S.